

NAPARRO ETA FRANTZIAKO ERREINOA

Santxo VII Indartsua (eta Champagne'ko Etxea)

Santxo. ondorengo gabe il zan eta Naparro-erreinorako bere illoba Teobaldo, frantziar Cachampone-etxekoa, aukeratu zuten (1234-1253) eta aren ondoren Teobaldo II (1253-1279), Enrike I (1270-1274), Juana I (1274-1305). Juana seme-alabarik gabe il zanean, Naparroa'ko Korteak, ordezkok bialdu zituzten Frantzia'ra beste errege baten billa.

Frantzia'ko Etxea

Luis I aukeratu zuten Frantzia-etxekoa (1305-1316) eta Felipe II (1316-1332), Carlos I eta Juana II (1328-1349) Iruña'ko katedralean koroitu zituzten Naparroa'ko Errege Erregiña, baña aurra izatean il zan, ondoren auen seme Carlos II, Evreux-etxekoa aukeratu zuten (1349-1387) eta Juana de Valois, Frantzia-erregearen arrebarekin ezkontzen da. Eta Frantzia'ko erregiña izan nai du. Ingalaterra'ren laguntzarekin gerra egiten dio Frantzia'ri eta ingelesak Naparroa'n agertzen dira. Ori naikoa ez dala, naparrak Albania artzen dute beuren mende eta Grezia, kruzaden aitzakiakin. Erregiña iltzen da eta bereala Erregea. Aien ondoren.

Carlos III, Noblia, (1387-1425) Ñaparroa'ko Errege ete Evreux'ko Kondea (gero Nemours'ko kondea izango dana, alketa batengatik). Paris'era doa Leonor erregiña Naparroa'n utzita... Alaba Blanca Don Juan Aragoi'koarekin ezkondu eta Carlos aurra jaiotzen da, Carlos III'garrenaren billoba eta orrela ematen dio bere asiera

Aragoi'ko Etxeari

Carlos, Viana'ko Printzea, aukeratzen dute Naparroa'ko Korteak erregerako eta orduan Blanca bere amak egiten du Erregiña'ren lana. (1425-1441) Blanca iltzean, orduan, izango da errege bere senar Juan II Aragoi'koa (1441-1479), naiz eta erregiñak aulkia bere seme Carlos Viana'ko Printzeari laga. Au zan benetako erregea eta bere aitari soka luzeegia laga zion eta aizkenik, burruka sortu zan bien artean. Carlos printzea Naparroa laga eta kanpora joan zan bere ordezkoko D. Juan de Beaumont Kanzillerra utzita.

Juan II'garrenak Estella'n agramontes'en Korteak biltzen ditu eta berdin egiten du Beaumont jaunak Iruña'n. Estella'koak D. Juan eukeratzen dute errege eta Iruña'koak Viana'ko Printzea Carlos IV izenarekin. Paris'tik Sicilia'ra baztertuta zegoen Carlos... Mallorca'raiño etorri zan eta aitaren erreguz Barzelona'ra iritxi zan eta aita kartzelan sartu. Barzelona'n il zan eta susmoak badira aitak pozoitu zuala semea.

Bere ordezkoko Erreinoan izendatu zuan Don Juan'ek bere alaba txikiena Leonor de Foix, Viana'ko Printzearen orde. Leonor ezkondata zegoen Gastón de Foix'erekin eta biok artu zuten Viana'ko Printzeak'en izena, Carlos'ena zana, onen Blanca beste arreba Orthez'en preso zegoela, il zanean 1464'an.

Leonor gelditu zan erregiñarenak egiten Carlos Viana'koaren lekuan, Don Juan bere aitaren aginduz. Aren seme Gaston de Foix, Gaston'en semea, Magdalena de Valois'erekin seme nagusia izan zuen Francisco izena zuena, eta El Febo (Eguzkia) gaitzizena bere edertasunagaitik. Bi Gaston du Foix dabilta emen tar-tean: bat aita eta bestea semea.

Gaston du Foix, semea, Bearne'an baztertuta eta noiz errege izango zai aspertuta, Naparroa'n sartzen da gudari frentzesakin eta Naparroa'ko zati aundi bat bereganatzen du. D. Juan, Erregea, bere alaba eta Gaston'en ama, Leonor'ekin alkartzten da Olite'n, Leonor'ek eramaten bait zuen Erregearen ordezkotasuna Naparroa'n.

Lerín'go kondeak (Beaumont) ez du onartzen aita-alabak Olite'n egiñiko ituna. Leonor'ek, Gaston'en amak, Iruña artu nai du... Anai arteko gerra (Beaumont-Agramont) sortuta dago, Leonor eta Lerin'go kondearen artean...

Gaston du Foix, Leonor'en senarra eta beste Gaston du Foix'en aita, il da eta emaztea Leonor uzten du bi seme-alabarekin, Francisco du Foix, El Febro, eta Catalina du Foix. Don Juan, Leonor'en aita ere iltzen da; baita Gastón gaztea ere, Leonor'en semea eta Magdalena de Valois'en senarra, 26 urterekin (1469-11-22) eta ama Leonor'ek artzen du Naparroa'ko Erreinoaren aulkia.

Foix'eko Etxea

Leonor du Foix, Gaston'en emaztea eta beste Gaston'en ama izango da Naparroa'ko Erregiña 1479 urterarte. Bere ondoren aren illoba Francisco du Foix, El Febo, errege (1479-1483). Foix'tarrak (Pedro Elizaren kardenal eta bere anaiak) alegintzen dira Naparroa'ko anai-burruka baretzen, baña alperrik. Ori ikusita Erregeak, bere Korteia, Pau'ra (Bearne) eramaten du eta amasei urtekin il zan Pau'en. Anaiaren ordeiz, arreba erregiña, Catalina du Foix (1483-1517). Anaiéarteko gerra aurrera doa...

Catalina du Foix, erregiña, Juan de Albret'ekin ezkontzen da. Naparroa'ko errege berria Sevilla'ra dioa Fernando "Catolicoa" ikustera. Fernando eta Isabel, bere lengusiña, ezkontzen dira alkarrekin eta bat egiten dituzte Kastilla (Isabel) eta Aragoi (Fernando)... Jarraitzen du anai arteko burrukak Naparroa'n eta Erregeak Lerin'go Kondearen lurraldeak arrapatzen ditu. Eta orrekin pakea sortzen da Naparroa'n. Ez luzerako Kastilla'k Frantzia'ri gerra dala bien artean jakin-erazten dio eta aitzaki orrekin, Naparro'tik bidea eskatzen du Frantzia'ra. Ingalaterra'ko ontziak, Naparroa'ren alde, Pasai'ra etorrita daude. Kastilla'k Naparroa'ri bide zabala eskatu bakarrik ez, artu egiten du bidea Naparroa'n zear: Uztaillaren 21, urtea 1512. Naparroa Kastilla'ren mende Lerin'go Kondearen laguntzaz.

Aurretik gauzak onela zeuden:

Leon eta Kastillan, Isabel I / Aragoi'en, Fernando II.

Naparroa'n, Catalina du Foix eta Juan de Albret.

Fernando II eta Isabel I, alkarren lengusu-lengusiña ziran; alaz ere, alkarrekin ezkondu ziran eta orretarako Aita Santuaren baimena bear zuten. Erroma'ko agiri ori, Fernando eta bere aitak asmatutakoa dala, esaten dute zenbaitzuk.

Lerin'go Kondeak, Luis de Beaumont jaunak, eskeiñi zion bere laguntza Fernando'ri. Onek usten zuen Beaumont Frantzia'ren aldekoa izango zala, eta zearo puztu zan orrelako eskeintzak: aren uri esituak lagun izango zuelako.

1492'an bukatu zuten moroen kontrako burruka, Granada artzean eta andjk 20 urtera sartzen dira indarrez Naparroa'n Duke de Alba aintzindari zala. Juan de Albret eta Catalina du Foix, Iruña utzi eta Bearne'ra baztartzen dira. Uztaillaren

25'ean Kastilla'ko ikurriña Iruña'ko arresietatik zintzilik dago. Banan banan erri guztiak erortzen dira Kastilla'ren menpean. Eta bere eskuetan agertzen da "Pastoralis Ille Coelestis" Aita Santuaren Bula, agiria, Istoriagillerik ez da falta esango duenik, Fernando berak asmatutako Bula dala.

Fernando'k Iruña'ko Korteak beartzen ditu, bera Naparroa'ko errege bezela artzen. Bederatzi urte beranduago, Pirenee-bidetik gudaroste bat sartzen da Naparroa'n Foix, Bearn eta naparrak osatuta. Erririk erri Iruñe'ra datoz eta erriak beso-zabalik artzen ditu. Bertan gelditu bearrean, frantzesak aurrera jo nai dute Kastilla'ra Los Comuneros'en iraultza bat lertu dalako.

Comuneros'en arazoa nundik sortu zan:

Isabel I il zanean, Fernando'k erregetza bere alaba Juana, La Loca, Austria Etxeko Felipe I, El Hermoso'rekin eskonduta zegoen. Andik urte gutxitara, 1506'ean, il zan Felipe eta Fernando berriro erregetzara biurtu zan. Felipe eta Juana'ren semea zan Carlos I eta au eseriko da errege-aulkian (1517-1556) eta bi urte geroago ilko da Yuste'ko Monastegian (1558).

Umeetatik Flandes'en bizia, andik ekarri zjtun bere lagunak, erderaz ez zekite-nak, kargu guztientzako eta Korteak osatzeko... Arrazo; auek eta beste batzuek sortu-arazi zuten Los Comuneros'en iraultza Kastilla, Leon eta bete alde batzue-tan. Getaera auek eta Naparro'ko askatasunaren gudarostea, batera datoz. Eta frantzes buruzagiak, Iruña eta beste artutako errietan sendo sustartu gabe, nai-ago du aurrera jotzea Kastilla'ra Los Comuneros'en iraultzari esku bat ematera. Logroño artu nai dute aurrera baño lenen, baño uste baño indar aundiago ager-tu zuten aurka. Iraultzaille Comuneroak menperatuak izan ziran eta padilla, Bravo eta Maldonado buruzagiak eriotzara emanak... Eta, ondoren, frantzes-naparrak zapalduak Noain'en; gudoreste askatzaille onen buruzagia Andrés du Foiz, Señor de Caparrós, izan zan; gaztea, ausarta baño esperientzirik gabea.

Iles egin zuten Frantzia'ra, baño Amayur'en 200 gizaseme napar Agramonte'koak utz; zituzten Kastilla'ren erasoai aurpegi emateko; danak il ade eutsi zio-ten erriari; eta Kastilla'k oiñarrietaraiño txjkitu zuen Amayur eta arrezkero bere napar askatasunaren ikurriñ.

Karlos I, Enperadorea, Iruña'n sartu zan 1523'ren Urrillan.

Benabarra eta Frantzia'ko erreinoa Naparroa'ren Mendi-osteko Seigarren Merindadea

Benabarra zan Naparroa'ren Seigarren Merindadea eta ara bildu ziran Catalina du Foix eta bere senarra Juan de Albert, Naparroa'ko errege-erregiñak. Duke de Alba, Kastillako erasoan buruzagia, alegin batzuek egin ondoren Benabarra menperatzeko, baño gauza eskasa eta gaitza zala ikustean, bertan beera utzi zuan ekintza ori.

Juan Albert il zanean, bere seme Enrique de Albert II eseri zan Benaparroa'ko errege-aulkian (1517-1555), eta Naparroa osoko Errege Izendatzen da. Lege-biltzarra antolatzen du Diru-etxea Saint-palais'en ereikitzen du eta Margarita de Angulema'rekin ezkontzen da. Bere ondorengo izango da.

Juana III de Albret (1555-1572), Antonio de Borbon'ekin ezkondua. Felipe II'garen aurkako gorrotoak eraman zuan bere burua protestante hugonote aitor-tzera. Aita Lizarraga'ri agindu zion Biblia euskeraz biurtzeko. Eliza katoliko eta bere elizkizunak apurtzen ditu. Beeko Naparroaren erregiñak Felipe II'garrenari Goiko Naparroa eskatzen dio ausardiz eta ez du ezertxo ere lortzen. Orduan

aldarrikatzen du Protestante biurtu dala. Eta bera izango da aurrerantzean Frantzia'ko Protestanteen eutsigarririk sendoena.

Bera senarra il zanetik aurrera, ez zuen beste lanik izan katolikoak zapaltzea baiño eta euskaldunetan anaiarteko guda zabaldu zuan. Katolikoak zanpatuta gelditu ziran; beuren eliza eta ermitak birrinduta, errietan apaizen ordeztante hugonote ministroak ezartzen ditu... Baña, alaz ere, Benabarrak katoliko izaten jarraitu zuen. Eta Erregiña'ren gorrotoa eriotzak itzaldtu zuen 1572'an.

Borbon'ak Errege

Juana III erregiñaren ondoren bere semea dator, Enrike Borbon eta Albret (1572-1610): Naparroa'ko Enrike III eta Frantzia'ko Enrike IV.

Erreligio katolikoa berriztatzen du eta Margarita de Valois egiten du bere emazte. Valois'tarren aizken frutua. Enrike III de Valois Frantzia'ko erregea erailtzen du Pralle Dominikar batek eta aren ordezt, Enrike III, Naparroa'ko erregea, Margarita de Valois'en senarra, Enrike IV tituloakin. Orregaitik da Naparroa'ko Enrike III eta Frantzia'ko Enrike IV.

Errege naparra onekin (Enrike Borbon eta Albret) sartzen dira Frantzia'ko erregetzan Borbon'darrak; gobernuan 1830'arte irauñ zuten arte denbora guzian Frantzia'ko Iraultza eta Napoleon'en Inperio ez ezik.

Frantzia'ko errege-aulkira igo zan 1584'an.

Pau'en jaio eta Protestante ezi zuan bere amak. 1593'garren urtean katoliko biurtu zan, eta ondoren, 1594, egin zuen bere sarrera garaitsua Paris'en. (Berak esan ornen zuan au: "Paris'ek ondo merezi du meza bat").

Errege naparra Frantzia'ko Errege izatean, orduan Naparroa'ko Erreinoa (Benabarra) bat egiten du Frantzia'koarekin Naparroa'ko Enrike III ta Frantzia'ko Enrike IV Erregearen persona bakarrean. Errege bakar onek, bere amak bezela, Felipe II bigarrenari Goinaparroa'ren erreinoa ertsiki eskatzen dio.

Pireneetako errino txiki au da Enrike III-IV'rentzak gauzarik aundiena, Iruña'ko erreino txiki oneri itsatsita daude Foix, Armagnan, Comminges, Bigorre eta Maule'ko kondadoak; Limoges, Marsan, Nebouzan, Lautrec, Geraudan'go bizkondadoak eta azkenik Albret eta Bearne'ko estadauk.

Apirillaren 13'an, 1590, ez du nai iñolaz ere Naparra'ko erreinua Frantzia'rekin bat egiterik... Baña Paris'eko Parlamentuak erabaki au artzen du: Erregearen luraldeak eta Frantzia'renak bat egin bear dute, erregea ez bait da persona partikular bat, laterriaren Errege baizik.

Alaz ere, berak Naparroa'ko Lege-biltzarra eta beste arazo bereziak gordeztzen ditu eta agindu bat ematen du uztaillan, 1607, bere 1590'ko asmoak agertuz esanaz Naparroa erreinu berezia dala eta Frantzia'tik alde nere buruan bakarrik uztaizten dana Frantzia'rekin!

Margarita de Valois ukatu eta María de Medicis'ekin ezkontzen da eta onek semea ematen dio ondorengo. 1610 urtean erailtzen dute eta bere emazte María de Medicis'en semea izango da ondorengo errege-aulkirako.

Luis II Naparro'rako eta XII Frantzi'rako (1610-1643)

Bi erregetzak bereizita artzen ditu; baña, 1620'ean, Urrian, bere gudariekien sartzen da Bearne'n, eta il orren 20'an indarrez Naparroa'ko Erreinoa eta Bearne, Donezan eta Andorra, bat egiten ditu danen Lege-biltzarra Pau errian ipiñiaz: ("Naparroa'ko Fuero eta baste libertada guztiak kendu barik; oiek nik gordeko ditudaz betirako").

Benabarra'k protesta bizia egiten du eta lau urtez agindua atzeratzea iristen du, Cardenal Richelieu agintari egite duten arte 1624'an. Benabarre eta Bearneko Agintaritzak bateratzen ditu, Pau errian izango dan "Naparroa'ko parlamento" batean. Alan be euren Lege-biltzarra, Kortès'en ordezkoa, gordetzen dute. Beti bezela Naparroa'n erregeek Fueroa onartu bear dute eta Fueroaren neurrian bere agintaritzak makartu.

"Orregaitik, emendijk aurrera ere bai, naiz-eta bi koroiak bat egin, beti aitortu bearko dute Benabarra, ez da Frantzia'ren erantsi bat, baizik eta Erreino berezia; orregaitik beuren izena izango da Frantzja eta Naparroa'ko Erregeak".

Luis, Naparroa'ko II eta Frantzia'ko XIII bederatzik urterekin egin zuten errege eta bere ama María de Medicis'en ardurapean egon zan... Bi koroiak bat egin zutenean, 1624, Kardenal Richelieu, Armando Juan du Plessis'en eskuetan utzi zuan erregetza. 1642'an iltzen da Kardenala, eta ondorengo 1643'an Erregea. Onen lekua artuko du bost urteko aurrak:

Luis Naparroa'ko III, eta Frantzia'ko XIV (1643-1715)

María de Medicis, Erregearen amari gogoratu zioten naparrek Errege gazteak Benabarra'ra etorri bear zuela Fuero eta askatasun guziak berritatzera ziñ egiñez. Alaxen etorri zan, 17 urte geroago, 22 urte zituela Donibane Loitzun'era eta an ezkondu zan España'ko Erregearen alaba eta Carlos II'en arreba, María Teresa'rekin. Enrike eta María Teresa bikote onen billoba jzango da Felipe V, España'ko Erregea. Izendatze au dala medio sortu zan guda "Guerra de Sucesión" deritzana. Guda amaitu zan Utrech'eko Itunaren bidez. Itun orrek itzi zizkjen Ego-Euskalerrri'ko arrantzaleei Kanada eta Terranova'rako bideak.

Erregeari gogoratu zioten berriro etorri bear zuela Benaparroa'ra Fuero eta Askatasunak ziñatzera; Doniane Doitzun'era eldu eta an ziñatu zitun; baña, Benaparroa'ra ez zan agertu. Alaz ere, Benaparroa'ko erreinoa beste Frantzia'ko probintzietatik bereizten du. Bere ondoren etorri zan eregetzarako:

Luis, Naparroako IV eta Frantzia'ko XV'garrena (1715-1774)

Ume txikia zan eta aurreko Erregearen billoba eta bere adiñera etorri arte (1715-1723) ordezkoen eskuetan egon zan Erreinoa eta bear ez diran aundikerietan eraman zuten aurrera. Ori eta guda nekegarriak bitartean direla, porrot egijn zuen Erri-diruak. Oker oiek zuzendu naiean, erriari izugarrizko zergak eta petxak ipiñi zizkieten bizkarrean. Bera, berriz, jostallu bat gertatu zan Pompadour Markesaren eskuetan. Eta, au ilda gero, okerrago oraindik Du Barry'ren Kondesarekin.

Ñaparrek eskatu zioten Fueroa ziñatzera etortzeko; baña, ez dakit juañ zan ala ez... Bere eriotzean, ondorengoai utzi zion egoera eutsi-eziña eta Erregeak eta Aundikiak gorroto zituen erri arlote bat.

Naparroa'ko Luis V eta Frantzia'ko XVI (1774-1792)

Okerretik okerra, malkorretikimalkorrera, zijoan Laterriaren gurdia. Ibillera ori zuzendu naiean, Rechelieu'ren garaitik, (1624) itxita zegoen Lege-biltzarra irikitzen du. Iru Malla daude beregan: 1/ Apaiztegia, 2/ Nobliak, aundikiak eta 3/ Erria... 1.200 ordezko aukeratu zituzten eta Versailles'en bildu ziran Maiatzaren 5'ean, urtea 1789.

Billera ori izan zan Frantzia'ko Iraultza Nagusiaren azia. Lege-biltzarrak zoramen bero gartsua sortu zuan errian, Naparroa'n ez ezik, oitu bait zeuden Legebiltzarra izaten eta askatasunean bizitzen. Orregaitik naparrek, asiera asieratik, uko egin zioten Lege-biltzar orreri eta ez zuten euren ordezkorik bertara bialtzerik; Naparro'ko Erreinoa Frantzia'ko Erreinetik bereziki bizi bait zan.

Naparrak zirela eta ez zirela, makiña bat eztabaida izan da gero, Urrillaren 8'an, urte orretan bertan 1789, bost illebeta eta bost egun Lege-biltzarra sortu zuen egunetik, erabaki au artzen dute: emendik aurrera "Frantzia eta Naparroa'ko Erregea" izenaren ordeza, "Frantzes guztien Erregea" esango da eta kito. Naparren protestari kasorik egin gabe, Frantzes guztiek onartu zuten erabaki ori.

Urte orren Azaroaren 11'an, Frantzi osoa Departamentuetan zatitzen dute; guztiak berdiñak. Laburdi, Benaparroa, Zuberoa eta Bearne Departamentu bakar batean bilduko dira: Be-Pirenetako Departamentuan. Eta orrela dirau gaurko egunerarte. Naparrek asarre bizian protestaka ekin arren, urrengo urtearen (1790) Martzoaren 4'an biltzen da Be-Pirenetako Lege-biltzarra eta Naparroa'koa ez da geiago bilduko.

Une onetan iltzen dute, orain arte bizirik iraun duen, Naparroa'ko Erreinoa. Kastilla'k lortu ez zuena, Frantzia'k lortu.

Frantzia'ko iraultzailleak ez ziran asetu Naparroa'aren eriotza politikoarekin, eta eraso negargarri odoltsua asten dute euskaldun guztien aurka: errien eizena aldatu, elizak erre, apaizak eta prailleak aurretik eraman eriotzararte eta erri osoak euren etxetik atzerrira bota...

Iraultza igaro zan, Inperioa ere bai, lengo era zaarra berritu zan... Baña, ilda zegoen Naparroa'ko Fueroa, ori ez zan berritu; ori ez zan bizitu... llda datza oraindik ere. Betirako ote?

Fernando, Kastilla'ko Erregeak, Cisneros eta Alba'ko Dukea lagun, Naparroa menperatu zuten; baña, Seigarren Merindadea, Benabarra, aske gelditu zan eta an iraun zuan Naparroa'ko Erreinoa Frantzia'ko iraultzailleak il zuten arte. Alba'ko Dukea an izan arren bere gudarostearekin, alde egin zuen artatik defenditzen zaila zalako. Zailtasun orreri esker, lortu zuten askatasuna. Ara baztatu ziran naparroa'ko Errege Erregiña eta errege-familiekin izan zuten ar-emaneri esker, Frantzia'ko Erregeak, Naparroa'koak ere baziran. Baña, Iraultza Frantsezak desegin zuen Naparroa'ko Erreinoa, Frantzia'ko Departamentu baten zat; bihurturik.

Urte batzuek geroago Iraultza orrek, Cadiz'eko Constitucioa'ren bidez, España osoaren lurraldeak Probintzi izendatuko dituzte, guztiak berdiñak, lurraldetako Fuero guztiak, Araba, Gipuzkoa, Bizkaia, Naparroa eta besteak, deseginda gero.

ARRINDA'tar Anes